

's Hof's Sententieboeken als Bron voor de Geschiedenis van Friesland. ¹⁾

Wanneer ik op de crimineele sententiën van het Hof de aandacht ga vestigen, dan is daarvoor een zeer bepaalde reden. Het heeft mij namelijk getroffen, dat deze officieele geschreven stukken, geschiedbronnen dus van den eersten rang, door oudere Friesche historici hoog werden aangeslagen en ijverig gebruikt, terwijl zij door jongere geschiedschrijvers zijn verwaarloosd.

De eerste, die in de vorige eeuw het uitnemend gewicht der vonnisboeken inzag, was niemand minder dan Prof. Everwinus Wassenbergh, hoogleeraar in het Grieksch en Nederlandsch te Franeker, kenner en vereerder van Gysbert Japiks, stuwkracht der nieuwe Friesche taalrenaissance, litterator die door zijn wetenschap en zijn bezielende persoonlijkheid een nieuwe periode voor de beoefening van het Friesch inluidde. In een tijd van diepe, nationale vernedering heeft deze warme vaderlander de 44 zware protocollen met hun duizenden vonnissen, die loopen over de jaren 1518—1811 doorgewerkt en daaruit aanteekeningen gemaakt, die in allerfijnst manuscript vijf kwartobanden beslaan. ²⁾

De tweede die zijn spade in deze donkere mijn liet blinken, was de eerste archivaris onzer provincie, griffier van het Provinciaal Gerechtshof Jakob van Leeuwen, die o. a.

¹⁾ Lezing gehouden op de jaarvergadering van het Friesch Genootschap 18 October 1913.

²⁾ Dit handschrift is evenals de geheele schriftelijke nalatenschap van Prof. Wassenbergh, eigendom van het Friesch Genootschap.

de uitgave bezorgde van *It aade Fryske terp* (1834), die het leeuwenaandeel heeft gehad in de publicatie van Jancko Douwama's geschriften (1829—1849) en die op menige winteravondvergadering van ons genootschap een lezing hield over Friesche staats- en krijgslieden. Hij heeft er voor gezorgd, dat op de voornaamste sententiën een geschreven register kwam.

De derde, die het opgedolven materiaal verwerkte, was Dr. J. Reitsma, predikant te Kooten, later kerkelijk hoogleeraar te Groningen, bewerker van het register der geestelijke goederen van Oostergoo en van de acta der provinciale synoden. Hij heeft in zijn *Honderd jaren uit de Geschiedenis der Hervorming en der Hervormde Kerk in Friesland* (1876) van de vonnissen een dankbaar gebruik gemaakt en als hij in het voorbericht van zijn boek spreekt van ongedrukte oorkonden, waaraan hij bij zijn arbeid met voldoening denkt, dan noemt hij in de eerste plaats de crimineele sententieboeken.

Later bleef exploitatie achterwege. Althans twee historici, die ieder aan Friesland een allerbelangrijkste monografie hebben geschonken, lieten tot hun schade de sententiën rusten.

Ik bedoel vooreerst Dr. L. H. Wagenaar, biograaf van graaf Willem Lodewijk. Toen ik hem op één punt aan den tand voelde, kwam dit terstond aan het licht. Ziehier de zaak. In 1587 trachtte Michael Lauterbec een trompetter van den Spaanschen legeroverste Verdugo te Steenwijk, Graaf Willem Lodewijk door sluipmoord om het leven te brengen. Wanneer deze te Leeuwarden naar kerk ging, zou hij hem uit een huis bij den wal doodschieten om dan door een riool, dat door den wal liep en in de gracht uitmondde, te ontvluchten. Het plan mislukte echter, de schavuit werd gegrepen en legde volledige bekentenis af. Toen men hem naar de gerechtsplaats leidde om onthoofd en gevierendeeld te worden, liet hij Graaf Willem waarschuwen voor twee andere schelmen, die er zus en zoo uitzagen en hetzelfde in hun schild voerden. Verdugo had

hen daartoe aangezet. Toen deze van de zaak hoorde, schreef hij aan Willem Lodewijk, „dat hij al zijn leven langh een afkeer hadde ghehad van sulcke daden, ende dat Lauterbec verruckt ware geweest van sinnen”. Liever wilde hij Graaf Willem *waarschuwen* voor zulke verraders; vooral moest deze zich wachten voor Leycester, die „een quaet stuc practiseerde”. Ziedaar het verhaal volgens Van Reyd, Graaf Willem's secretaris,¹⁾ van wien Dr. Wagenaar het verkort overneemt.

Lauterbec's sententie van 6 Juli 1587 brengt evenwel nog andere bijzonderheden aan het licht, die wij noode in de biografie van „ús heit” missen. Daar lezen wij: het is genoegzaam gebleken uit de vrijwillige en herhaalde bekentenis, dat Michael Lauterbec, „wesende trompetter onder den roede vaene tot Steenwyck in presentie ende met raedt, inductie ende persuasie van Westendorp 't sampt Lijauckema ende Camminga hopluyden ende den Spaenschen Ritmeester tot Steenwyck, alle bij de vijant zijnde, van François van Verdugo den last angenoemen heeft omme den Welgebooren Grave ende Heere Wilhelm Luijdwick Grave toe Nassau, Stadtholder van deese Landen te doerschieten ende omme te brengen”. Na den aanslag zou Verdugo terstond bericht hebben om zich dan „met eenich goet aentall van soldaten omtrent der stadt Leeuwarden tot Cambuijr Olde Galeijen ende andere plaetsen in embuscade ende bedectelijck gereedt te holden, waartoe hij oeck eenige soldaten van den voorss. capiteijnen gebruijcken zoude, die langs oft van het Vliet in boerencleding in der Stadt zouden coemen, ende 't selve alsoe gedisponeert zijnde, een huys oft twe binnen der stadt aenstecken opdat die burgers, daer toe lopende ende om te blusschen gemoeijt zijnde, die voorss. soldaten midlertijt die brugge aen de poorten innemen, die poorten met buspoeder fortzen, ende andersins openen, ende alsoe in der Stadt zouden

¹⁾ Everhard van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen*, Leeuwarden, 1650, fol. 122.

coemen ende d'selve verweidigen". Ik acht dit feit van zoo groote beteekenis, dat het niet alleen verdient omstandig verhaald te worden in het leven van onzen grooten stadhouder, maar tevens geweten te worden op onze scholen door de kinderen, die immers ook den moordaanslag kennen van Balthazar Gerards op den eersten Willem.

De tweede historicus die verzuimd heeft de sententieboeken te raadplegen is Dr. J. S. Theissen, schrijver van het veelzins voortreffelijke boek *Centraal Gezag en Friesche Vrijheid* (Friesland onder Karel V).¹⁾ Dit wekt te meer verwondering omdat een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan het Hof.²⁾ Het is dan ook mijn overtuiging, dat de paragraaf over het Hof als rechterlijk college³⁾ niet weinig aan beteekenis zou hebben gewonnen, indien de vonnisboeken waren nageslagen. De vraag of er autoriteiten boven dit rechtscollege stonden, zou dan ook een meer afdoend antwoord hebben gevonden.⁴⁾ Eveneens zou hoofdstuk VII (Over land en volk) rijker zijn geworden aan kleur en inhoud. Immers de sententiën bieden waardevolle gegevens in zake volksgeloof, volkslectuur en volkswontwikkeling. Hoofdstuk X (Over de religie) is nu arm aan apparaat betreffende het ontuchtich leven der kloosterlingen, terwijl in de sententiën herhaaldelijk het verleiden van nonnen voorkomt.⁵⁾ Ook had kunnen worden ge-

¹⁾ Groningen, 1907.

²⁾ bl. 143—180. ³⁾ bl. 172—176. ⁴⁾ bl. 176.

⁵⁾ B. v. Wybe Goijthies alias Hansken wegens geweld en zware beledigingen aan personen in de conventen ter Oegeklooster en Wiswerd. Sent. 19 Nov. 1541.

Herman Reniks wegens geweld in het convent van Wiswerd. 20 Dec. 1541.

B. v. Haye Simons, leekebroeder en mulder in het convent te Aalsum heeft kinderen bij Martijen, een geprofesside non aldaar. Sent. 8 Juni 1546.

Douwe Harmens houdt huis en procreert een kind bij Dirctyen Obben, geprofesside in het convent van Staveren. Sent. 30 Maart 1538.

wezen op de vele gevallen van baldadigheid jegens geestelijken, het openbreken van offerblokken en andere kerkroof, vooral na 1530.¹⁾ Verder ware het bij de bespreking van de economische factoren in de Reformatie niet overbodig geweest te wijzen op den reusachtigen omvang van de bedelarij en het teeren op kloosters, waarvan de sententieboeken zeer treffende staaitjes geven.²⁾

Ik kan dan ook niet nalaten op de groote beteekenis van de sententiën te wijzen voor de kennis der groote volksbewegingen in ons gewest. Met stilzwijgen ga ik voorbij het sombere relaas van vrouwen, die buiten echt hun kind doodden en deswege bij de galg werden verdronken. Ik laat rusten de brandstichters, die ten vure werden gedoemd; de valsche munters, die werden gegeeseld; de schapedieven, die werden gebrandmerkt; de smokkelaars, die een oor moesten missen. Ik passeer al die gewone persoonlijke misdaden welke met een afgrijselijk realisme zijn opgeteekend en waarop zulk een ontzettende straf volgde en kom liever op hetgeen er leefde en roerde in de volksziel. En dan zien we allereerst zich verheffen den machtigen golfstroom der Reformatie, die zijn rijkgetinte golven door de harten stuwde tot in de afgelegenste

¹⁾ Ik noteer: Hansken van Staveren dringt met geweld Mariengaard binnen en pleegt daar insolentien. Sent. 2 Mei 1531.

Grieulte Lieuwes pleegt baldadigheden tegen den gistroerder in het klooster te Monnikebajum en steelt drie zilveren lepels uit de spinde van den prior. Sent. 5 Oct. 1532.

Pieter Metskes besteelt de blokken in de kerk te Schalsum en Sweins. Sent. 18 Jan. 1533.

Jacob Aelbrecht besteelt veertien kerken. Sent. 2 Dec. 1531.

Pauwels Jans steelt uit Oegeklooster een zilveren monstrancie waarin „het hillige waardige sacrament” was, en stort dat neder uit den monstrans op de „dwalen”. Sent. 17 Febr. 1535.

Agge Broers uit Sneek besteelt de blokken in de kerk te Zurich en te Abbega, en een kist in de kerk te Idsega. Sent. 13 Maart 1535.

²⁾ Zie Sententiën van 24 Dec. 1530, 2 Mei 1531, 20 Juni 1532, 5 Juli 1533, 10 Nov. 1534 enz. enz.

boerderijen van ons sompig waterland. Eerst doen zich enkele sporadische gevallen van heresie voor. Willem Tanckes uit Anjum „blasphemeert de reyne Jonckfrouw Maria”¹⁾ en loopt straks tot straf voor de processie uit in zijn dorp met een waskaars in de hand en spreekt voor het altaar een Ave Maria uit (1525). De revolutionnaire Anabaptisten maken, onder het gekletter der degens, Oldeklooster tot een bolwerk van hun strijd en worden straks in het Hempenser meer verdronken (1534).²⁾ Jan „Skroar” te Marrum houdt conventikels van Hervormingsgezinden in zijn huis,³⁾ de schoenmaker Lubbert van Borcklo, een ultra-chiliasit loopt naakt langs de straten van Leeuwarden (1544),⁴⁾ Hendrik Heckemaecker sluit zich aan bij het verbond van Jan van Batenburg, wordt daarna David Jorist en laat zijn hoofd op het schavot,⁵⁾ Syouck Haeyes, burger te Leeuwarden houdt in „het veld omtrent de Zwette” een heimelijke samenkomst met Menno Simons en wordt deswege zes jaar gebannen.⁶⁾

Een indrukwekkende rij van mannen en vrouwen, die zich hebben ontworsteld aan priestergezag en kerkleer en daarvoor goed en bloed hebben veil gehad, gaat ons oog voorbij.

Dan volgt de geuzentijd met zijn guerilla-oorlog tegen

¹⁾ Sent. 20 Dec. 1525. ²⁾ Sent. 10—19 April 1535.

³⁾ Sent. 15 April 1535. ⁴⁾ Sent. 15 Maart 1544.

⁵⁾ Sent. 27 Sept. 1544.

⁶⁾ Sent. 14 Nov. 1542.

Welk een macht in die dagen nog de kerk was, moge blijken uit de Sententie van 7 Aug. 1545.

De St. Maartenstoren te Dokkum werd gerepareerd. Olderman en gerecht aldaar legden met consent van het Hof een omslag op de inwoners van 200 Kar. gl. in het belang van die reparatie. Vier Dokkumers, Tjaerdt timmerman, Frans van Franeker, Hendrik Kuper en Luytgen Reinertz. weigerden den omslag te betalen en zetten anderen tot niet betalen aan. Ze zijn veroordeeld allen met een brandende kaars van één pond in de hand te gaan naar de St. Maartenskerk en de kaars daar te laten voor het H. Sacrament, na om vergiffenis te hebben gesmeekt.

Spanjaards en Spaanschgezinden. Mr. Jan Claesz, chirurgijn, roept door tromgeroffel driehonderd huisluiden op uit Doniawerstal en Haskerland, gewapend met knuppels en hooivorken, alarmslaande door de Joure en optrekkend naar Heerenveen (1567).¹⁾ Meer dan dertig geestelijken, pastoors, vicarii en praebendarii voeren nieuwicheden in bij de bediening der sacramenten en worden gebannen.²⁾ Een menigte kerspellingen, allen met name genoemd, gaan de mis niet meer hooren en breken met de oude ceremoniën. Het wemelt van colporteurs en marskramers, die liederboekjes en reformatorische geschriften aan den man brengen.³⁾ Allen verdachten wordt de eed afgevergd: „Ik love en zweere de Coninklijke Majesteit van Hispanien houw ende getrouw, te weeren Zijne Majesteits vianden, nijemant uytgesondert, te wederstaan ende naementlicken, die men den guesen noempt, mit oeck hunnen anhangeren ende mij voortaan in alles te reguleeren nae de Catholijcksche religie, zoe moet my Godt helpen”.⁴⁾ Zeventig burgers en dertig vrouwen van Bolsward weigeren dien eed te zweren en worden eeuwig gebannen met confiscatie der goederen.⁵⁾ De driestheid en de geweldnarigen der Geuzen nemen toe bij den dag. Zij doen een aanslag op Berlikum⁶⁾ verwekken een oproer te Workum,⁷⁾ plunderen Wierum, Ternaard en Hantumhuizen,⁸⁾ zij nemen Sloten in⁹⁾ en spolieeren het convent te Siegerswoude.¹⁰⁾ Vonnis na vonnis wordt geveld tegen lieden, die de partij der „piraten” kiezen.¹¹⁾ Er is een ware trek naar Enkhuizen, het geuzen-

¹⁾ Sent. 9 Dec. 1577. ²⁾ Sent. 13 Febr. 1567.

³⁾ Sent. 11 Juli 1550 en 23 Dec. 1566.

⁴⁾ Sent. 15 April 1570. ⁵⁾ Sent. 27 October 1574.

⁶⁾ Sent 27 October 1572.

⁷⁾ Sent. 27 October 1572.

⁸⁾ Sent. 4 October 1572.

⁹⁾ Sent. 4 October 1572.

¹⁰⁾ Sent. 4 October 1572.

¹¹⁾ Sent. 30 Mei, 6 Juni, 20 Juni, 4 Juli, 14 Juli, 7 Sept., 16 Sept. enz. 1573.

nest.¹⁾ Eindelijk zien we de groote omwenteling haar beslag krijgen. Nu wordt gevraagd de eed van trouw aan den prins van Oranje en de Generale Staten ²⁾ en er volgen bannissementen van personen, die heulen met de Spanjaarden en met Rennenberg in Groningen.³⁾ In dit alles geven de sententieboeken een trouwe afspiegeling van dezen geweldigen religieekrijg en werpen zij op menige gebeurtenis nieuw licht.

Niet minder vruchtbaar zijn zij voor de kennis van de Contra-Reformatie van Roomsche-Katholieke zijde. Wij hooren een sermoen van Joannes Alberti, een kloosterbroeder te Dokkum, aan een tafel met een „dwael” overdekt, waarop twee kaarsen staan, terwijl in het venster een geschilderd tafereel van Christus' kruisiging hangt.⁴⁾

Wij hooren Mr. Valerius Hottenius *heimelijk prediken* op Burmaniahuis te Leeuwarden⁵⁾ en Willem Willems te Dokkum in den winter van 1596 ten huize van Tiete Peyma in een rooden casuifel het misformulier lezen.⁶⁾ En worden dergelijke sluikvergaderingen overrompeld, dan staat boete voor de deur. Hermanus Barthold uit Keulen die ergens te Leeuwarden de mis heeft bediend moet honderd gouden Friesche ridders betalen,⁷⁾ Claes Dircxs uit Oosterend, die te Bolsward door den wachtmeester wordt betrapt,⁸⁾ vijftig Carolusgulden en Jacobus Verblanc uit

¹⁾ Sent. 23 Nov., 4 Dec., 14 Dec. 1574, 27 Sept., 3 Dec. 1575, 2 Mei, 12 Juli 1576.

²⁾ Sent. 17 Sept., 15 Oct. 1580.

³⁾ Sent. 13 Sept. 1584, o. a. Heer Willem van Hasker convent, gecontineert tot Berlikum, Heer Harmanus, woonende bij Pieter Kistemaecker tot Oosterbierum, Heer Pieter, bij Durk Specksnyder tot Hallum, Sent. 3 Juni, 24 Dec. 1585. 2 Maart 1586 wordt Yge Feddes onthoofd, die mede de overgave van de Schans in de Lemmer aan den vijand had trachten te bevorderen.

⁴⁾ Sent. 12 Nov. 1595.

⁵⁾ Sent. 12 Nov. 1595.

⁶⁾ Sent. 1 Febr. 1597.

⁷⁾ Sent. 14 Oct. 1605.

⁸⁾ Sent. 13 Sept. 1613.

Antwerpen, die zijn ceremoniën verricht bij Gale Tjaerds te Workum twee honderd gouden ridders¹⁾, terwijl Johannes Wiringus bij wien cijferschrift wordt gevonden, wordt gecondemneerd tot duizend Friesche ridders.²⁾ Dit gaat zoo door tot in de eerste helft der achttiende eeuw. Van tolerantie is nog weinig spoor. Hendrik van Os, Jezuïetenpater uit Gorkum, die zich gevestigd heeft te Wijtgaard, haalt zich in 1686 nog verbanning op den hals, omdat hij op klaarlichten dag voor veel volk te Swichum de mis had bediend.³⁾

De laatste sententiën in zake de Roomschen vond ik in 1734, toen Leonardus Daals, priester te Franeker, werd beschuldigd op Pinksterdag de gemeente te hebben bekend gemaakt, dat er St. Jansdag een bloedbad zou worden gehouden onder Gereformeerden en Mennisten, dat Ds. Hofstede aan de kerkdeur zou worden opgehangen en de Roomschen aan de regeering zouden komen.⁴⁾ Hij werd met twee andere priesters Aloysius van Reel en Leonardus van Taenman gestraft met een boete van zes honderd Carolusgulden.

Ook geven de Sententieboeken welkom feitenmateriaal aangaande de houding der Overheid tegenover de andere dissenters. Marten Jacobs, mennistevermaner „im Bauern-rock" te Berlikum, wordt een jaar gebannen, omdat hij

¹⁾ Sent. 20 Oct. 1621.

²⁾ Sent. 21 April 1618.

³⁾ Sent. 30 Jan. 1686.

Theodorus van de Poll, Roomsch priester S. I. veroordeeld tot een boete van 100 pond groot Vlaamsch, wegens het bedienen van de mis te Harlingen, Sent. 29 Oct. 1686.

Nicolaus Vincentius te Birdaard, Roomsch wereldlijk priester, wegens het waarnemen van den dienst in zeker vertrek, Sent. 18 Maart 1686.

Petrus Adriani van Maele heeft tusschen 29 en 30 Jan. 1645 te Marssum ten huize van Ocke Epes de mis bediend. Sent. 15 Maart 1645.

⁴⁾ Sent. 17 September 1734.

Sociniaansche stellingen heeft opgedischt.¹⁾ Jan Jacobs, de vermaarde oudste der Friesche doopsgezinden wordt uit Leeuwarden gebannen, omdat hij zijn geloofsgenooten had vermaand „om hun butter ende keese, welck zij coopen oft vercoopen, aldaer in den waege nijet te laten wegen, vermits dije vrouwe, dije d' voors. waege eenige jaeren gehadt heeft, gehijlckt is aen een persoon welck by dye van syn gesintheyt is gebannen”.²⁾ Benjamin Sappema, Remonstrantsch predikant te Dokkum, die wel wist dat zijn voorgangers Christianus Henrici en Guernerus Vorstius voor 3 jaar uit Friesland gebannen waren, haalde zich wegens zijn bestrijding van de Dordtsche leer dezelfde straf op den hals.³⁾ Elias Romiaen Pezarovius, Luthersch predikant te Leeuwarden werd gevangen genomen omdat hij op den kansel „zeer harde expressiën en bittere invectiven” tegen de Gereformeerden had gebezigd.⁴⁾ En waagde een jood het om tegen het placcaat van 18 Nov. 1720 zonder wettig bescheid in de provincie te komen, dan kon hij binnen drie dagen zijn matten weer oprollen en de grenzen overtrekken.⁵⁾

In de Sententieboeken vinden wij verder den weerslag van allerlei revolutionnaire volksbewegingen, uitvloeisels van economische misstanden, verzwaring van census of gedwongen krijgstoerusting. Zoo heerschte van Mei tot Augustus 1626 in Friesland een geest van verzet tegen de

¹⁾ Sent. 11 Mei 1720. ²⁾ Sent. 3 April 1600.

³⁾ Sent. October 1640.

Guernerus Vorstius had 3 jaar te Dokkum geleerd, „voorgevende zulks door commissie van Episcopius, Utenbogardus, Landsbergius en Petrus Capus gedaan te hebben, is 20 Dec. 1634 voor 5 jaar gebannen.

⁴⁾ Sent. 15 Dec. 1686.

⁵⁾ Zooals b.v. Hessel Zelich uit Fert bij Neurenberg, Rifke Joseph uit Halle bij Hamburg en Zara Levijn uit Berlijn.

Sent. 24 Mei 1721. Nathan Swaab uit Amsterdam die valsche in plaats van goede bloedkoralen verkocht, werd 18 Dec. 1717 veroordeeld tot geeseling en 3jarige verbanning.

stadsregenten en landjonkers. Het huis van Jan van Heerma te Bolsward werd geplunderd en een woeste hoop bestormde de stins van Douwe van Hoitinga te Wommels.¹⁾ In 1633 werden er nieuwe belastingen ingevoerd, die meest den burgerman drukten. Toen het volgend jaar de belasting moest worden geïnd, was het lieve leven gaande. Vooral spookte het te Kollum, waar Ofke Haijes zich tot kapitein der oproerigen opwierp, Gerrit Abes het vaandel uit de rechtkamer haalde en de trom roerde en de gezusters Caspers braaf mee plunderden. Toen schutters uit Leeuwarden werden gezonden om de rust te herstellen, wapenden de rebellen zich met vorken en stokken en wierpen zij barrikaden op. Ook hier geven de Sententiën allerlei teekenachtige bijzonderheden.²⁾

In 1672 was Leiden weer in last. De Munsterschen kwamen aanrukken en voor 's lands defensie moest door uitloting „de derde man” in het geweer worden geroepen. Ook daarover heerschte groote ontevredenheid. Het huis van den grietman Duco Martena v. Burmania te Sneek werd bestormd³⁾ en de dreigende vraag gehoord: „Waar is de schelm, hij heeft voor honderd man geld ontvangen en brengt maar zestig te velde”! In Oostdongeradeel werden drie wagens kruit en lood, bestemd voor Dokkum, geplunderd en ook daar wilde men den Grietman te lijf. Bartel Gerrets uit Lioessens hitste de menigte op en riep: „Sa mannen! het geweld is gekomen, het recht is uyt, nu sijn wij heeren, wij sullen de duijvels bruijen!”⁴⁾ De vijand deed een strooptocht door Kollumerland, zoodat geheel Kollum uit vrees vluchtte en slechts twee vrouwen in de Tollingesteeg achterbleven. Een zekere Zacheus Abbema, die den verrader speelde had de vlucht bevorderd door „valschelijk” te roepen: „Die nu lopen kan, die

¹⁾ Sent. 3 Februari 1627 en 21 Juli 1627.

²⁾ Sent. 21 Februari, 28 Februari, 10 April, 25 April, 1635; 17 Dec. 1636.

³⁾ Den 21 Juni 1672.

⁴⁾ Sent. 15 Maart 1673.

lope, daar komen zooveel Bisschopsche als grazen op het veld." Vervolgens had hij de gelegenheid te baat genomen om Kollum in brand te steken.¹⁾

Wèl mocht Doting in de jaren 1748—49 zijn „Verward Friesland”²⁾ en Vegelin van Claerbergen zijn dagverhaal „Indigesta moles”³⁾ schrijven, want groot was de beroering wegens de indirecte belastingen, het passagegeld, dat schippers en boeren moesten betalen en wegens de knevelarijen der collecteurs. De verbittering richtte zich tegen de regenten. Klokken werden geklept, betoogingen gehouden, dreigbrieven geschreven, stinsen geplunderd. Ook voor deze beweging kunnen Doting en Vegelin op menig punt uit de Sententieboeken worden aangevuld.

De patriottentijd is rijk aan vonnissen ter oorzake van het pro en contra Oranje. Het begint met Cornelis Broexma, schoolmeester en dorpsrechter te Wyckel, die 19 Jan. 1785 in de herberg van Auke Jotjes te Balk oranjelint liet halen en uitdeelen, daarna een gloeiende speech afstak over patriotten en prinsgezinden en ten slotte een vers maakte, waaronder de namen prijkten van hen die het oranjelint op hun hoeden hadden gedaan. En dan gaat het voort met Johannes Piers, die langs Makkums straten riep: „Oranje boven, het vrijcorps d'r onder, haal haar de donder!” met de oranjekraaiers Jan Doedes te Hindeloopen, Auke Harmens te Lemmer en Jacob Rinkes Post te Oudega, die riep: „Hwer binne jimme divels fen it frijkorps”.⁴⁾

¹⁾ Sent. 16 Maart 1673 ofr. A. J. Andreae, Kollumerland en Nieuw Kruisland, geschiedkundig beschreven. Kollum, 1883, bl. 113. Ook hier geeft de Sententie, die blijkbaar door Mr. Andreae niet is ingezien, allerlei nieuwe bijzonderheden.

²⁾ Het verward Frieslandt of omstandig bericht, vervattende in sikh de beroerten enz. voorgevallen sedert 5 Juni 1748, Leeuwarden, 1749.

³⁾ Een dagverhaal van Jhr. Johan Vegelin van Claerbergen omtrent de troebelen van 1748. Leeuw. 1899.

⁴⁾ Sententies van 10 Maart, 29 Juni, 19 Oct., 25 Oct. 1785 en 8 Maart 1786.

In 1789 zijn de hekken verhangen. Dan volgen gansche rijen vonnissen van hen die zich Sept. 1787 hadden gemengd in de oproerige bewegingen en ondernemingen der „praetense” Staten te Franeker. Met den komst der Franschen waait de wind wéér uit een anderen hoek, en wordt het dragen van oranjelint, het roepen van Oranje Boven, of het zingen van oranjeliederden gestraft met 8 of 14 dagen water en brood. Geen week ging voorbij, dat het Hof niet een dergelijk vonnis velde.¹⁾ Het veroordeelde zelfs een zekeren Sybren Hartmans te Harlingen wegens het dragen van een zilveren horlogesleuteltje waarop de beeltenis van prins en prinses, tot een halfjaar verbanning²⁾, en liet Pieter Ytzes te Makkum geeselen omdat hij „den oproerdeun Wilhelmus van Nassauwen” als speelman voor een partij oranjegezinden had gespeeld.³⁾

Uit de groote menigte van dergelijke straffen blijkt duidelijk, dat reeds in de jaren 1795 en 1796 een belangrijk deel van het Friesche volk hunkerde naar afwerping van het Fransche juk en deze elk oogenblik verwachtte.

Eén zaak moet ik nog onder de aandacht brengen. Wie studie maakt van volksgeloof, folklore en wat daarmee samenhangt, kan in de oude vonnissen gaan grasduinen. Want daar komen ten tooneele een heirleger waarzeggers, duivelbanners, schatdelvers, wonderdokters, handkijkers, duivelbezweerders, allen met een zeer drukke praktijk.

¹⁾ Hendrik Gerbens te Joure wegens het uitsteken van een vlag aan oranjelinten, Sipke Eetzes te Noorder Drachten wegens het dragen van oranjelint aan zijn hoed, Eelze Aans te Duurswoude wegens het zingen van Oranjeliederden, gestraft 14—16 April 1795 met 14 dagen water en brood. Cornelis Klase van Harlingen werd $\frac{1}{2}$ jaar gebannen, omdat hij gezegd had, dat ons land thans door schelmen en gauwdieven werd geregeerd (1 Mei 1795), Rinske Hendriks te Leeuwarden, die tot een Fransch volontair had gezegd: „ik wilde dat alle Franschen aan de galg hingen te droogen”, kreeg ook 14 dagen water en brood (2 Juli 1795).

²⁾ Sent. 8 Juni 1796. ³⁾ Sent. van 8 Febr. 1797.

Met welk een air treedt daar op Hylck Jans, de duivelbanster te Oostermeer. Met „force tale” spreekt zij de patienten aan, waarom zij niet eerder tot haar zijn gekomen; zij maakt gebaren, alsof zij ijverig bidt tot zweetens toe; zij werkt in het bijzonder met amuletten waarop „St. Jans Evangelie”. De roep, die van haar uitgaat is groot.¹⁾ Als profeet-waarzegger werpt zich te Harlingen op Gerrit Gerrits, die in 1605 allerlei rampen over Friesland aankondigt, „streckende tot verflauwing van vele ingezetenen en tot nadeel der gemeene saeke”.²⁾ Pieter Jans, gewezen minderbroeder te Leeuwarden is specialist als boterbelezer. Als de melk zich niet tot boter wil zetten, wordt hij ontboden en steekt hij in de karnstok zijn wonderpijl, een stok met een briefje waarop een Latijnsche bezweringsformule staat.³⁾ Anna en Elske uit Dusseldorp exercceeren met haar adjuncten Jacob en Eduard het handkijken en dat de zaak best loopt, blijkt uit de sententie van 18 Febr. 1660, die gewaagt van twintig of dertig jonggezellen en maagden, allen begeerig naar een blik in de toekomst.⁴⁾

Ook kunnen de sententieboeken met vrucht worden geraadpleegd voor een betere kennis der z.g.n. „Fahrende Leute”. Reeds Mr. J. Dirks, een der mannen aan wien ons Genootschap haar bloei en goeden naamklank te danken heeft en die zulke grondige studies schreef over de heidens en Aegyptenaars, zag daarvan de beteekenis in voor de kultuurgeschiedenis. Wat zien we hier? Gansche troepen vagebonden, die ons gewest afloopen en onveilig maken. Zij bestormen eenzame boerderijen, vallen herbergen bin-

¹⁾ Sent. 11 December 1686.

²⁾ Sent. 12 October 1605.

³⁾ Sent. October 1608.

⁴⁾ Sent. 18 Februari 1660.

Een zekere Hendrik Jansen, alias Roodrok uit Berlijn, maakte er zijn ambacht van om voor vijf stuivers, door een orakel, dieven te ontdekken en ze huilende als een hond over het veld te doen gaan. Sent. 24 Mei 1710.

nen,¹⁾ richten een bloedbad aan, verschansen zich in een dorpstoren, randen reizigers aan²⁾ en raken slaags met boeren. Wonderlijke typen zwerven rond, zooals Johannes Wallée, die bedelt voor zijn vader, gevangen bij de Turken, en die tot opwekking van milddadigheid, een zware ijzeren keten om zijn hals draagt.³⁾

Vele grepen zou ik nog ik nog uit de sententieboeken kunnen doen. Heel een vervlogen samenleving trekt mijn oog voorbij. Ik zie smokkelaars bij nacht vaten brandewijn over den zeedijk halen.⁴⁾ Ik zie Hollandsche en uitheemsche studenten kloppartijen houden met Friesche Minervazonen⁵⁾ of slaags raken met de stadsratelaars.⁶⁾ Ik zie tegen poortsluiting arme leprozen, die van aalmoezen moeten leven, het „Lazerhuis” buiten de stad weer opzoeken.⁷⁾ Ik zie zakkenrollers en vechtersbazen ingerekend door de politie op de Wildemarkt in Gaasterland en begriip nu beter, waarom het een Wildemarkt genoemd werd.⁸⁾ Ik zie verzet tegen het graven van een vaart omtrent 't Hasker convent naar de Tjonger door de ingezetenen der grietienij.⁹⁾ Ik zie militairen van de lijfgarde des Stad-

¹⁾ Frans Bolma uit Norden, Jan van Grevenbrouck, Andries van Culenburgh en twee anderen vielen de herberg te Wierum binnen en verschansen zich na het bloedbad in den toren aldaar. Sent. 26 Oct. 1594. Een bende van twintig man maakte zich 24 Oct. 1635 meester van den toren te Wanswerd. Zij weigerden hun geweren af te leggen, zoodat militairen uit Leeuwarden moesten komen.

²⁾ In 1664 overviel een complot bedelaars den bode uit Witmarsum en toen de boeren hem wilden ontzetten moest dit geschieden met hoovorken en knuppels. Sent. 8 Oct. 1664.

³⁾ Sent. 18 Mei 1726.

⁴⁾ Sent. 6 September 1673.

⁵⁾ Sent. 23 Mei 1610.

⁶⁾ Sent. 27 Januari 1694.

⁷⁾ Sent. 15 September 1612 en 16 September 1643.

⁸⁾ Sent. 8 September 1597, 1599.

⁹⁾ Sent. 20 November 1546.

houders buiten de poorten van Leeuwarden duelleeren, waarbij doodelijke wonden worden toegebracht. ¹⁾

Maar ik ga eindigen. Wat ik uit deze bron schepte was niet dan een handvol. Doch laten de historici, die werken in Friesche geschiedenis, gerust hun emmers aandragen. Zij zullen daarmee niet ledig wederkeeren. En het zal hun arbeid verrijken aan kleur en leven. Nooit wordt het bijzondere, het concrete te goed gekend.

G. A. WUMKES.

¹⁾ Sent. 10 Juli 1686.